

БЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Габора Л.Ю.

У даній статті досліджуються становлення та етапи розвитку бюджетних відносин України з часів зародження до сучасності. Проаналізовано та узагальнено найбільш відомі періодизації української історії щодо виникнення бюджетних відносин серед українських та російських науковців. Розглянуто вплив основних об'єктивних чинників на становлення та розвиток бюджетних відносин та наведені основні кроки уряду щодо вдосконалення бюджетного законодавства після проголошення незалежності України.

Ключові слова: бюджетні відносини, бюджетне законодавство, бюджетна система, бюджетне регулювання, дотації, субвенції.

ВСТУП

Досліджуючи виникнення бюджетних відносин в Україні, слід зважати, що українська державність історично розвивалася під впливом інших держав, особливо Росії. Вищезазначене обумовило особливості розвитку державного устрою і фінансової системи України. Зокрема така система бюджетних відносин, яка існує сьогодні в державі, виникла не відразу. Вона поступово еволюціонувала разом із змінами державного устрою, системи місцевого самоврядування, бюджетно-фінансової та податкової систем, а також з іншими факторами, що впливали на її становлення.

З огляду на виключну актуальність даної проблематики такі відомі українські та російські вчені, як Василик О.Д., Опарін В.М., Пасічник Ю.В., Бескид Й.М., Юрій С.І., Дроздовська О.С., Воронцова В.О., Плотникова К.Н, та ін. займалися дослідженням становлення та розвитку бюджетних відносин.

Метою написання статті є потреба у дослідженні та узагальненні найбільш відомих періодизацій серед науковців становлення бюджетних відносин з часів зародження до сучасності (також подання власного бачення) та визначення основних кроків уряду щодо вдосконалення бюджетного процесу в Україні.

Тенденція виникнення та розвитку бюджетних відносин вивчалася за допомогою методів наукового пізнання, які обрані з урахуванням мети та завдань дослідження. Порівняльно-історичний метод пізнання дозволив дослідити розвиток бюджетних відносин, визначити етапи їх формування. Формально-економічний та формально-юридичний методи використовувалися при аналізі норм чинного законодавства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прообраз бюджетних відносин почав зароджуватися з розвитком перших цивілізацій, коли вони почали оформлюватися в держави, тобто близько 10 тис. років тому. У ті часи почала розвиватись і економічна думка, еволюцію якої можна простежити за тими нечисленними історичними знахідками, які збереглися до наших днів.

Бюджетні відносини в Україні мають тривалу історію становлення та розвитку.

Зауважимо, що стосовно періодизації економічної історії Україна сьогодні не має єдиної точки зору. Так, Ю.В. Пасічник, зважаючи на те, що на формування бюджетних відносин мали вплив не лише політичні події, а й економічні, пропонує таку періодизацію історичного розвитку бюджетних відносин:

1. Київська Русь і Галицько-Волинське князівство (IX – XIII ст.);
2. Польсько-литовська доба (XIV – XVI ст.);
3. Козацька доба (XVI – XVIII ст.);
4. Україна в складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій (XVIII – початок XX ст.);
5. Україна в 1917 – 1922 рр. XX ст.;
6. Україна в складі Радянського Союзу (30 грудня 1922 року – 15 липня 1990 року);
7. Незалежна Україна від дня прийняття Декларації про Державний суверенітет України (з 16 липня 1990 року) [26, с. 54].

Музика О.А. пропонує періодизацію історичного становлення місцевих бюджетів як складової місцевих фінансів з поділом її на 10 етапів, що охоплюють період з XIV століття (період запровадження магдебурзького права на українських землях) до нашого часу [21, с.10–11].

Один із найавторитетніших дослідників української історії І.-С. Коропецький також пропонує свою схему періодизації української історії, наголошуючи на тому, що лише кілька визначних подій в історії України мали вплив на всю її територію. Це — монголо-татарська навала середини

XIII ст. та переяславський договір 1654 р. Періоди, які виділяє І.-С. Коропецький, такі:

1. Середина IX ст. — середина XIII ст. — Київська Русь.

2. Середина XIII ст. — кінець XVIII ст. — Галицько-Волинське князівство та, пізніше, вся Україна під Польщею, Великим князівством Литовським та Польсько-Литовським королівством (за винятком Лівобережжя, що входило до Східної України від другої половини XVII ст.).

3. Середина XVII ст. — Перша світова війна — Гетьманська держава і Східна Україна. А від кінця XVIII ст. — вся Україна, за винятком Галичини, Карпатської України і Буковини (під Австро-Угорщиною) [26, с.53].

К. Г. Воблій пропонує поділити історію України до 1914 р. на чотири періоди:

1. до середини XV ст.;
2. від кінця XVI ст. до кінця XVIII ст.;
3. від кінця XVIII ст. до 1861 р.;
4. 1861 р. — до початку Першої світової війни.

Для визначення окремих стадій К. Г. Воблій живляє такі економічні критерії, як структура і напрями зовнішньої торгівлі та соціальні відносини, хоча чітко про це не говорить [8].

Буряченко А.С. стверджує, що історія економічної та політичної взаємодії державних і місцевих органів влади на території сучасної України бере початок від часів появи перших державних утворень – грецьких міст-держав у Південному Причорномор'ї і Приазов'ї (5 ст. до н.е.) [2, с.31]. Як вказує Г.Б. Поляк, „фінансові суперечності між центром та територіями існували постійно”, та, починаючи розглядати історико-економічні та соціальні аспекти міжбюджетних відносин, автор наводить відомий приклад такого фінансового конфлікту: київський князь Ігор (ще у IX столітті), зібравши данину з древлян, повернувся до них, щоб отримати додаткову суму, за що був убитий останніми [29, с.118]. Однак на той час бюджетні відносини мали дуже примітивні форми, щоб розглядати їх як вже сформовані державні інститути. Можна сказати, що тільки частково сформувалися певні обставини та умови для функціонування зазначених інститутів. До таких умов потрібно віднести існування казни, яка формувалася за рахунок окремих видів доходів, у тому числі податків та митних платежів; існування окремих видів видатків на утримання апарату управління; існування відносин з підлеглими територіями стосовно збору податків та здійснення окремих видів видатків. Всі зазначені фактори як в цілому так і окремо вимагали належного управлінського впливу, через відповідні контрольні заходи [3].

Вперше створення української держави одержало правове оформлення та закріплення у Зборівській (7.08.1649), та Білоцерківській (28.09.1651) угодах, які Б.Хмельницький уклав із Річчю Посполитою [11, с.174].

Для утримання апарату влади та управління проводився збір податків з селян та міських жителів. Після визволення України з-під польсько-шляхетської влади і утворення самостійної держави, її фінансова політика набула суверенного характеру. Якщо до 1648 року усі податки в українських землях йшли в казну Речі Посполитої, то віднині вони направлялися до скарбу (казни) Війська Запорозького, який стає загальнодержавною казною. Крім податків існували додаткові джерела надходження коштів до казни. До доходів Запорозької Січі також належали: „субсидія королівська, „жаловань” царське, які полягали в допомозі грішми, хлібом, горілкою, військовими з боку Росії й Гетьманщини, до 1648 року – Польщі” [1, с.101–102]. Останнє вказує на те, що на той час кошти вже передавались з певного бюджету (казни) до інших. І в Україну (на той час – до казни Запорозької Січі) такі кошти надходили.

У період другої половини XVII та у XVIII столітті Україна поступово входить до складу Росії як автономне утворення, змінюється та історично розвивається її фінансова система та бюджетна система зокрема. Від російського уряду передавались до Запорозької Січі кошти на задоволення певних потреб. Так, наприклад, у 1696 році Петро I заохотив за допомогу в перемозі над турками під Азовом кожного запорожця 1 карбованцем [26, с.123]. Зрозуміло, що форма надання таких коштів на сьогодні розглядалась би як надання субвенції.

В Україні гетьман Данило Апостол створює Казначейство, яке складає перший за весь період Гетьманщини розрахунок річного бюджету. Але цей бюджет мав примітивний вигляд та не давав повного уявлення про стан державних фінансів. Доцільно відмітити, що зазначений гетьман практично відокремив державний скарб від приватного скарбу гетьмана, установив окремий військовий скарб [20, с.131].

Відносно бюджетів, слід зазначити, що перші спроби їх скласти, відбувалися за Петра I, але тоді цей процес відбувався епізодично. Однак у період правління російської імператриці Катерині II, за її наказом, у 1769 році складається „окладная книга” для всієї держави, відомості до якої, як і до наступних книг 1773-1777 р., збиралися згідно з „єдинообразними” формами [10, с.61]. З 1775 року у державних розписах видатки держави, пов'язані з фінансуванням публічних потреб і державних функцій, уперше стали поділятися на загальнодержавні й місцеві видатки [23, с. 55].

На кінець XVIII ст. бюджетні відносини між окремими адміністративно-територіальними одиницями здійснювалися без врахування потреб таких регіонів.

На початку XIX століття переважна більшість українських земель перебувала у складі Російської імперії. Процес запровадження в Україні імперських адміністративних структур, що почався ще в середині другої половини 18-го століття, завершився в першій половині 19-го століття. Фінансову діяльність здійснювали відповідні структури загальнодержавних та відомчих органів.

Створені в 1802-1811 рр. галузеві міністерства, мали свої служби в системі місцевого управління [12, с. 210].

У 1802-му році було створено Міністерство фінансів Росії для управління фінансовою діяльністю держави [25, с.40]. Згідно з Маніфестом від 8 вересня 1802-го року „Про утворення міністерств” Міністр фінансів повинен був, ґрунтуючись на даних табелів витрат, що представляли йому кожен міністр відносно діяльності свого відомства, у кінці кожного року складати на наступний рік докладний перелік загальних державних витрат та робити перерозподіл державних прибутків з окремих частин державних витрат. Після затвердження імператором документ надсилався державному казначею для виконання. Останній не мав права самостійно виконувати ні одної витрати без дозволу імператора [14, с. 50]. А вже у 1811 р. були встановлені цілком визначені правила для складання розпису [10, с. 62 – 63]. Отже можна стверджувати, що у першій половині ХІХ століття починає формуватися форма бюджетного процесу.

У 1864 році як експеримент вводиться єдність каси спочатку у 12-ти губерніях Російської імперії, а у 1866 році – повсюди прибуткові та витратні розписи починають друкуватися. У 1872 році була видана єдина для усіх казначейств Імперії інструкція, що містила правила про порядок пересилання сум казначействами, зберігання, витрачання та обліку квитанційних паперів та запису сум у приводний журнал. Уїзні казначейства підлягали щомісячним та раптовим перевіркам: в уїзних містах членами уїзного суду, городовим та уїзним стряпчим, а в губернських містах представниками казенних палат разом із губернським прокурором [15, с. 58].

Починаючи з 1905 року, в Російській імперії відбуваються суттєві зміни в бюджетному законодавстві, у зв'язку з перетворенням органів верховної влади. Насамперед, мова йде про утворення нового законотворчого органу – Державної думи, у діяльності якої брала участь Українська парламентська громада. Остання, під час вирішення питань адміністративного характеру на засіданнях другої Державної думи домогалася місцевого самоврядування, автономії України [22, с.280; 12, с.213–214]. Утворення нового законотворчого органу – Державної думи, до компетенції якої належав державний розпис прибутків та витрат, розгляд звіту про його виконання мало значний вплив на бюджетний процес. Однак недосконалість чинного на той період законодавства обмежувало повноваження Державної думи.

З 1917 року, одночасно зі спробами офіційно добитися незалежності Україна намагається створити свою фінансову систему. У сформованому Центральному уряді України створюється фінансова комісія, потім – Генеральний секретаріат у фінансових справах [19, с.100]. Перший бюджет незалежної України було складено на 1918 рік. У червні 1918 року при Міністрі фінансів була заснована фінансова комісія, яка затвердила „Правила розгляду кошторисів і окремих внесків про

асигнування кредитів”, і майже одночасно Рада Міністрів затвердила „Правила про порядок розгляду державного бюджету і фінансових кошторисів на 1918 рік” [18, с.115].

Під час Громадянської війни 1918-1922 рр. Україна входить до складу СРСР як радянська республіка. З цього часу законодавство України, бюджетно-фінансове зокрема, починає розвиватися відповідно до законодавства СРСР.

На період створення СРСР, у 1922-1924 роках, у бюджетній системі відбулися суттєві зміни. Конституція СРСР 1924 року визначила основні положення бюджетного устрою СРСР [16]. Відповідно до положень Конституції, бюджет СРСР складався із загальносоюзного державного бюджету, державних бюджетів союзних республік та бюджетів місцевих органів державної влади. Конституція встановила, що Центральний Виконавчий Комітет СРСР повинен затверджувати єдиний державний бюджет, встановлювати загальносоюзні податки та збори, а також відрухування від загальносоюзних прибутків до бюджетів союзних республік.

Як вказує Н.А. Ширкевич, Конституція визначила чотири основних положення організації бюджетної системи СРСР: єдність бюджетної системи; централізацію в союзних органах значної частини прибуткових джерел та податкового законодавства; існування поряд із загальносоюзним бюджетом самостійних бюджетів союзних республік та їх включення до складу єдиного державного бюджету; затвердження зведеного бюджету верховними органами Союзу [31, с. 9].

Постанова „Про бюджетні права Союзу РСР та союзних республік” від 1924 року визначала, що порядок складання, розгляду, затвердження та виконання єдиного державного бюджету СРСР затверджується Центральним Виконавчим Комітетом з подання Ради народних комісарів СРСР. Тією ж постановою був передбачений порядок розподілу доходних джерел та видатків, що проводилися по загальносоюзному, республіканським та місцевим бюджетам [28, с.70]. В необхідних випадках передбачалось надання дотацій певним адміністративно-територіальним одиницям, але у подальшому досить часто застосовувались і субвенції.

В Україні почали складатися районні бюджети вперше у 1922–1923 рр.: в Катеринославській, Полтавській, Харківській, Чернігівській губерніях, а починаючи з наступного бюджетного року було проведено повне районування, в результаті чого сформовано 701 район [21, с. 21].

Як бачимо, вже в перші роки існування в СРСР почав активно запроваджуватися механізм бюджетного регулювання: розподіл та закріплення доходних джерел та видатків за ланками бюджетної системи, а також передбачалося застосування міжбюджетних трансфертів. Слід також зазначити, що у той же період було зосереджено дуже значну увагу на створенні ефективної системи державного контролю.

За часів СРСР казначейські функції, тобто функції касового виконання бюджету, було покладено

на установи Державного банку СРСР, які „з 1 жовтня 1928 року стали основним касовим апаратом держави” [30, с.40]. Ці установи приймали бюджетні кошти та зараховували їх на рахунки відповідних бюджетів – союзного, республіканських та місцевих; здійснювали у встановлених розмірах розподіл сум державних податків та доходів між союзним бюджетом та республіканськими бюджетами союзних республік та відрахування від державних податків та доходів до республіканських бюджетів автономних республік і місцевих бюджетів [13, с.77]. Тобто безпосередню участь у здійсненні міжбюджетних відносин у СРСР брали установи Державного банку СРСР.

Формування бюджетної системи СРСР у цілому завершилося у 1938 році, коли місцеві бюджети офіційно були включені до складу єдиного державного бюджету [10, с.75]. Подібна система збереглася до початку 90-х років без будь-яких суттєвих змін.

Бюджетна система СРСР об'єднувала бюджети п'ятнадцяти союзних республік і понад 50 тисяч місцевих бюджетів. Формування бюджетної системи колишнього СРСР здійснювалось за трьома принципами:

- 1) Демократичного централізму;
- 2) Ленінської національної політики;
- 3) Єдності.

За умов тоталітарної системи управління жоден із цих принципів не мав реального втілення. Так, наприклад, майже 70% доходів зараховувалось до союзного бюджету, а понад 70% видатків здійснювалось за рахунок місцевих бюджетів [24, с.153]. Це сприяло посиленню негативних тенденцій між центром і союзними республіками, чого не було у світі і наукою оцінювалось негативно.

У 1959 році прийнято „Закон про бюджетні права СРСР та союзних республік” [27, с. 14], у якому було визначено перелік доходів та витрат, що були закріплені за союзним бюджетом з одного боку, та бюджетами союзних республік – з другого; у 1971 році була прийнята постанова уряду „Про заходи щодо зміцнення матеріально-фінансової бази виконавчих комітетів районних та міських Рад народних депутатів” [9, с. 26] та ін.

Отже, проаналізувавши становлення бюджетних відносин в Україні у радянський період, можна зробити висновок, що функціонування бюджетної системи передбачало відповідну взаємодію її окремих ланок, серед методів якої використовувалися такі методи бюджетного фінансування, як дотації, субвенції, відрахування від певних видів податків, закріплення власних джерел доходів за місцевими бюджетами. Недоліки у функціонуванні зазначених систем пов'язані, насамперед, із існуючою на той час у державі адміністративно-командною системою управління.

У 1990 р. було прийнято Закон „Про бюджетну систему Української РСР ” (від 05.12.1990 р.), згідно з яким Державний бюджет складається з двох самостійних ланок - загальнодержавного бюджету і місцевих бюджетів.

У 1995 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону „Про бюджетну систему України” (29.06.1995 р.).

1996 р. Конституцією України було закріплено основні принципи побудови бюджетної системи України, визначені нові принципи побудови міжбюджетних відносин, встановлено право територіальних громад самостійно затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролювати їхнє виконання, встановлювати місцеві податки та збори відповідно до законодавства.

У 1997 р. прийнято Закон „Про місцеве самоврядування” (від 27.05.1997), який розширив основні положення Конституції щодо організації бюджетної системи та міжбюджетних взаємовідносин в Україні [6, с.29-40].

Останні роки розвитку бюджетної системи України виявили цілий ряд питань, які необхідно оперативно вирішувати на законодавчому рівні для подолання бюджетної кризи. Одночасно розв'язувалися три взаємопротилежні проблеми:

- зниження податкового навантаження на економіку;
- зниження і ліквідація дефіциту, а отже, і зупинення зростання державного боргу;
- скорочення заборгованості як індикатор того, що система стає збалансованою.

Недосконалість бюджетної системи, чинної правової бази, правова неврегульованість багатьох питань бюджетної діяльності стали характерною рисою чинного бюджетного законодавства, що призводила до поглиблення затяжної бюджетної кризи, та, зокрема, кризи платежів. [17, с.25-29]

Тому уже в 1998 році гостро постала необхідність проведення бюджетної реформи, розробки єдиного документу, який би міг сконцентрувати в собі регулювання більшості питань, що стосуються бюджетних відносин.

Протягом 2000-2003 років зроблено суттєві кроки щодо вдосконалення бюджетного процесу в Україні. Головним з них стало прийняття у 2001 році Бюджетного кодексу України [4], із змінами та доповненнями у 2010 році [5]. Бюджетний кодекс створив необхідну законодавчу базу для бюджетних відносин з чітким визначенням процедури підготовки, прийняття та виконання бюджету, а також відповідальності за здійснення бюджетних правопорушень і взаємовідносин Державного бюджету з місцевим, що дозволить адаптувати відповідне законодавство країни до міжнародних стандартів. [7, с.3-9]. Не можна сказати, що Бюджетний кодекс - це ідеальний документ і що він вирішує усі питання. Але це дуже потрібний документ для формування бюджету і його прийняття стало початком реформи між бюджетними відносинами, оскільки значно посилилася роль і місце місцевих бюджетів у бюджетній системі України.

Отже, якщо зробити спробу охарактеризувати становлення в Україні бюджетних відносин у період з моменту створення української козацької держави

(середина XVII ст.) до сьогодні, можна визначити декілька моментів:

I. Загальновійськова казна запорізького козацтва, до якої надходили доходи від промислів, скотарства, рибальства, полювання. Видатки здійснювалися на військове спорядження, будівництво монастирів та інше.

II. Після об'єднання України з Росією майже 50 років Україна зберігала атрибути державності, у тому числі і самостійність фінансів.

III. 1918-1922 рр. Українська Центральна Рада протягом 14 місяців, а потім більшовицький уряд намагалися оволодіти бюджетним процесом, але спроби виявилися марними.

IV. 1922-1991 рр. Тривалий і складний період розвитку бюджетних відносин, історичний аналіз якого свідчить, що Україна виконувала у бюджетному процесі підпорядковану роль. (У ці роки приблизно 25% НД, створеного в Україні, перерозподілялося через бюджет України, а понад 40% НД — через союзний бюджет).

V. 1991-2001 рр. Період становлення основних засад державності. Україна вперше склала Державний бюджет як незалежна держава. (Через нього розподілялося більше ніж 60% НД і 70% фінансових ресурсів Української держави. Дефіцит бюджету становив приблизно 3%).

VI. 2001 по теперішній час – на цьому етапі відбувається подальше реформування бюджетної системи України, що проявилось перш за все у прийнятті Бюджетного кодексу.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, бюджетні відносини України мають глибоке коріння, їх становлення відбувалося ще в часи Київської Русі, Гетьманщини, Запорізької січі. Сучасна бюджетна система сформувалася на базі бюджетних відносин, які мали місце в радянському союзі.

З часу проголошення незалежності Україна стала на шлях докорінного реформування усіх сфер людської діяльності, з метою забезпечення прав і свобод людини, гідних умов її життя, піднесення української економіки та загального добробуту населення України. З розвитком молоді держави формувалися і розвивалися її бюджетні відносини. Проте таке становлення відбувалося на старих засадах, які в дещо видозміненій формі лягли на нове економічне підґрунтя. Реформуванню бюджетної системи не приділялося належної уваги.

Незважаючи на загальне оздоровлення економічної ситуації, кризові процеси у фінансовій сфері української економіки остаточно ще не подолано. Відповідно до світової практики бюджет має стати основним інструментом економічної політики, насамперед підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, зміцнення політичної та соціальної стабільності у державі.

Отже, удосконалення бюджетних відносин для сьогодні є актуальним, вимагає добре обміркованих та прорахованих кроків на шляху їхнього реформування.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запорозька Січ як український феномен / В.Л. Андрущенко, В.М.Федоров. – К.: Заповіт, 1995. – 108 с.
2. Буряченко А.Є. Бюджетне вирівнювання як об'єкт реалізації державної регіональної політики: дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н./ А.Є. Буряченко. – К., 2001. – 213с.
3. Білінін Я.В. Правове регулювання фінансового контролю в сфері міжбюджетних відносин : дис. на здобуття наук. ступ. к.юр.н./ Я.В. Білінін. – К., 2007.- 265с.
4. Бюджетний кодекс України // Українська інвестиційна газета. – 2001. - №34. - С.4-48.
5. Бюджетний кодекс України // Урядовий кур'єр. -2010. - №151.
6. Василик О.Д. Державні фінанси України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 608 с.
7. Вахненко Г.П. Реформування системи між бюджетних відносин в Україні / Г.П.Вахненко // Економіка. Фінанси. Право. - 2003. - №9. - С.3-9.
8. Вобльї К.Г. Земельный вопрос в программах различных партий / К.Г. Вобльї. - К., 1917
9. Государственный бюджет СССР / [авторский коллектив под рук. проф. В.В.Лаврова и чл. – кор. АН СССР проф. К.Н. Плотникова]. – М.: Финансы, 1975. – 416с.
10. История финансового законодательства России [учебное пособие. Серия „Экономика и управление“]. – Москва: ИКЦ „МарТ“, 2003. – 256 с.
11. Історія держави і права України. Частина 1: підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: у 2 ч. / [А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко, та ін.]; за ред. А.Й. Рогожина. – К.: Ін Юре,1996. – 368 с.
12. Історія держави і права України: навч. посіб. / [А.С. Чайковський, В.І. Батрименко, О.Л. Копиленко та ін.]; за ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 384с.
13. Казначейська справа в Україні / [за ред. Стівачастого А.М.]. – Київ: „Видавничий дім „Комп'юферс“, 2004. – 316с.
14. Коломиец А.Г. Дней Александровых прекрасное начало (Государственные финансы России в первые годы 19-го столетия) / А.Г. Коломиец // Финансы. – 1998. – № 12. – С.50-51.
15. Комягин Д.Л. Федеральное казначейство – из прошлого в будущее / Д.Л.Комягин // Финансы. - 1998. - №5. - С.57-59.
16. Конституция СССР 1924 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cccp.narod.ru/work/book/konst_1924.html
17. Кульницький М.В. Проблеми бюджетного реформування в Україні / М.В.Кульницький // Фінанси України. – 2002. -№7. - С.25-29.
18. Кухарець Л.В. З історії бюджету / Л.В. Кухарець // Фінанси України. – 1998. – № 2. – С.113 – 115.
19. Кухарець Л.В. Перші фінансові кроки України / Л.В. Кухарець // Фінанси України. – 1997. – №1. – С.100 – 101.

20. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Історія господарства: Україна і світ / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М.Матейко.– К.: Вицашк., 1995. – 480с.
21. Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: монографія / О.А. Музика. – К.: Атіка, 2004. – 344с.
22. Музиченко П.П. Історія держави та права України: навчальний посібник / П.П. Музиченко. – К.: Товариство „Знання”, КОО, 1999. – 662с.
23. Нечай А.А. Правові проблеми регулювання публічних видатків у державі: дис. на здобуття наук. ступ. д.ю.н. / А.А.Нечай. – К., 2005. – 578 с.
24. Опарін В.М. Бюджетна система / В.М. Опарін, В.І. Малько. – К., 2002. - С.153-178.
25. Падейский Н. Финансы России на рубеже XVIII-XIX столетий / Н.Падейский // Советские финансы. – 1944. – №6–7. – С.36–42.
26. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп./ Ю.В. Пасічник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 523 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
27. Пискотин М.И. Советское бюджетное право (основные проблемы) / М.И. Пискотин. – М.: Юридическая литература, 1971. – 312с.
28. Плотников К.Н. Очерки истории бюджета советского государства / К.Н.Плотников. – М.: Госфиниздат, 1954. – 556с.
29. Поляк Г.Б. Территориальные финансы: учебное пособие / Г.Б.Поляк. – М.: Вузовский учебник, 2003. – 479с.
30. Филиппов А.В. Финансовый контроль за расходованием средств федерального бюджета в условиях казначейского исполнения: дис. на соискание уч. степ. к.э.н. / А.Ф.Филиппов. – Екатеринбург, 2001. – 184 с.
31. Ширкевич Н.А. Роль бюджета в развитии экономики и культуры союзных республик / А.Н.Ширкевич, В.В Лавров. – М.: Финансы, 1972. – 80с.